

DİVAN EDEBİYATINDA LATİFE VE HEZL

Hanife Dilek BATİSLAM*

ÖZET

Latife ve hezl Divan edebiyatının mizahî eserleri içinde yer alırlar. Latife “insanları güldüren, neşelendiren hoş ve güzel söz, özellikle şaka, nükte, espri, fıkra” vb. olarak tanımlanmakla birlikte divan edebiyatı dönemine ait çeşitli eserler içerisinde farklı kullanım alanları bulmuştur. Kaynaklarda hezle de “şaka, mizah, latife, alay ve eğlence” karşılıkları verilmektedir. Bu tanım ve karşılıklardan da anlaşılacağı gibi latife ve hezl arasında bazı benzerlikler vardır.

Makalemizde kaynaklarda verilen bilgilerden ve örneklerden yola çıkarak divan edebiyatının mizahî eserleri olarak kabul edilen latife ve hezlin özelliklerini farklı ve benzer yönlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Latife, hezl, divan edebiyatı, mizah.

WITTY SAYING AND JESTLING IN DIVAN POETRY

ABSTRACT

Works of witty saying and jestling in Divan literature are among the works of humor. Although witty saying is described as “making people lough, nice words that give cheeriness, and especially joking, wit, clever remarks, funnies, it had areas of various different usages in variety of works in divan literature period. As it has been recognized from these definitions, there have been some similarities between witty saying and jestling.

In this paper, we are going to show the characteristics, similarities, and differences between witty saying and jestling displayed in works of humor in Divan literature.

Key words: Witty saying, jestling, Divan literature, humor.

Divan edebiyatının mizah konulu eserleri arasında yer alan latife kaynaklarda çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Bunlardan bazıları: “Hoş şaka, esassız lakırdı”(Ahmet Vefik Paşa 1306: 1307), “Güldürecek, tuhaf, güzel söz ve hikâye, şaka, mizah” (Ali Seydi 1330: 906), “Güldürmek, eğlendirmek için söylenen söz, nükte” (Tuğlacı 1972: 1773), “Güldürücü nitelikteki fıkra”(Akalin 1984: 172), “Hakiki olmayarak eğlence maksadıyla bir nükteyi hâvi olmak üzere söylenen söz yahut yapılan şey” (Muallim Naci 1987: 657) vb.’dir. Aralarında küçük farklar bulunan bu karşılıklardan yola çıkılarak latife, “İnsanları güldüren, neşelendiren hoş ve güzel söz, özellikle şaka, nükte, espri, fıkra” vb. olarak tanımlanabilir. Latife kelimesinin Osmanlı döneminde edebî terim olarak kullanılması XVI. yüzyıldan sonradır. Bu dönemden itibaren latifeler mecmualarda toplanarak bir araya getirilmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak latife türünün yeni bir hareket kazanmasıyla latife kelimesi fıkra, nükte, nekre vb. kavramlarla eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Edebî tür latife ise

*Prof.Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Eski Türk Dili, batislam@cu.edu.tr

“manzum veya mensur gülünç kısa hikâye” olarak tanımlanmıştır (Altunel 2003: 109; Aça-Gökalp-Kocakaplan 2009: 316).

Latifenin çoğulu letâiftir. Eski edebiyatımızda latifeyle ilgili olarak “latife-perdâz”, “latife-gû”, “latife etmek”, “latife ber taraf”, “mülâtafa” vb. kelimeler de kullanılmıştır. Bunların günümüzdeki karşılıkları ise sırasıyla: “Latife söylemeyi seven”, “latife söyleyici”, “şaka yapmak”, “şaka bir yana” ve “şakalaşmaktır”. Ayrıca eskiler şaka yaparken bile nezaketten uzaklaşmaması gerektiğini “Latife latif gerek” sözleriyle ifade ederken, şaka kaldırmayı ya da şakadan anlamayı da “latifeden anlamak” sözleriyle ifade etmişlerdir (Batislam 1997: 16).

Birer nükteye dayanan fıkralar ve latifeler anlatım bakımından hikâye, gülünçlük yönünden mizah özelliği taşırlar. Bu nedenle iki tür arasında gelişmiş ve edebiyat tarihinde pek çok örnekle yer almış bir latife türünden söz edilebilir. Çünkü latifeyi tam anlamıyla hikâye, fıkra ya da mizah olarak değerlendirmek zordur. Ancak mizahî türler içerisinde latifelere de yer verildiği görülür. Latifeler büyüklerden birinin hayatını ve karakterini canlandırabilecekleri gibi, bazı toplulukların özelliklerini de yansıtabilirler. Kimi zaman da hiç kimseye değinmeden insanların acınacak ya da gülünecek durumlarını, ruh hallerini anlatırlar (Kutlu 1986: 81; Levend 1988: 156; Ambros 2009: 65-85).

Latifeler, çeşitli mizahî eserlerin içinde dağınık olarak yer alabilecekleri gibi letâif, letâifnâme adları altında bağımsız eserler olarak da toplanabilirler. Kimi zaman halk edebiyatı ürünleri arasında yer alan Nasrettin Hoca ve Bekri Mustafa fıkraları da letâifnâme başlığı altında görülebilmektedir. Latifelerin konusu genellikle sosyal hayatla ilgilidir. Latifelerde günlük hayat, insanların düşünce ve anlayış biçimleri, gelenek ve görenekler vb. hakkındaki olaylar anlatılır. Mensur fıkralara ise özellikle letâif mecmualarında çok rastlanır. Lamiî Çelebi'nin Letâifnâmesi'nde bu tür örnekler bulunmaktadır (Kutlu 1986: 81).

Çeşitli meslek gruplarının ve bu gruplara ait deyim, terim ve kavramların yer aldığı latifelerde kelimelerin kullanılışları büyük önem taşır. Sosyal sınıfların ve insan tiplerinin zengin tasvirleri verilirken kelimeler çoğu zaman iki anlama gelecek şekilde kullanılarak bir iç anlam yaratılır. Böylece cümleler dikkatle okununca insanı güldürücü özellikleri ortaya çıkar. Bu kelime, deyim ve terimlerin kaba, hatta müstehcen kullanıldıkları yerler de çoktur. Latifeler yazıldıkları ya da söylendikleri dönemin dil özelliklerini yansıtmaları, halk deyim ve söyleyiş özelliklerine yer vermeleri, dil hazineleri olmaları nedeniyle önem taşırlar. Gülünç ve eğlendirici olmalarının yanı sıra dönemlerinin mizah anlayışı, duygu, düşünce dünyası ve değer yargıları hakkında bilgi verebilir, kültüre ve edebiyat tarihine de katkı sağlayabilirler. Ayrıca latifeler sözünü ettikleri önemli kişilerin özel hayatları, kişilik ve karakter özellikleri ile toplum hayatını da aydınlatılabilirler (Pala 1989: 312; Aça-Gökalp-Kocakaplan 2009: 316-317).

Latifelerin toplanıp bir araya getirildiği eserler olarak adlandırabileceğimiz letâifnâmeler “eğlenceli ve gülünç fıkralardan oluşan kitap”, “latifeler kitabı” vb. olarak tanımlanmaktadır (Ana Britannica 1989: 424; Mermer-Alıcı vd. 2007: 404). Mizah edebiyatımızda çoğu zaman hezl, hicv, mizah ve tehzil konulu eserlere de letâifnâme denilmiştir. Aslında bu tür eserlerde latife niteliği taşıyan pek az bölüm bulunur. Bu

nedenle çok müstehcen hiciv ve hezliyât kitaplarından Nasrettin Hoca fıkralarına kadar birçok eser letâifnâme olarak adlandırılır. Oysa gerçek letâifnâmeler asla tam anlamıyla bir fıkra ve hiciv kitabı değildirler. Belki içlerinde pek az fıkra ve hezl bölümleri bulunabilir. Divan edebiyatı ürünleri arasında yer alan letâifnâme türü eserler şu şekilde sınıflandırılabilir:

1-Manzum Latifeler: Latife veya hikâye başlığı altında yazılan küçük manzumelerdir. Bunlara divanlarda, mecmualarda ve bazı mesnevilerde rastlandığı gibi müstakil letâifnâmeler de yazılmıştır.

2-Nesir Fıkralar: Özellikle letâif mecmualarında bu tür eserlere çok rastlanır.

3-Mektuplar: Şairlerce latife yollu yazılmış bazı manzum ve mensur mektuplar vardır. Bunlar arasında Kânî'nin Yeğen Mehmet Paşa'ya yazdığı mensur mektupla Bağdatlı Rûhî'nin divanındaki latife yollu manzum mektup anılabilir.

4-Münazaralar: Bir olay veya latifeyi münazara şeklinde mizahî hale getiren eserlerdir. Molla Lutfî'nin mensur Har-nâme'si bu tür örneklerdendir (Levend 1984: 522, 531-533).

Yukarıda sıraladığımız latifeyle ilgili bazı türler aynı zamanda mizahî özellikler taşımaları dolayısıyla mizah edebiyatı ürünleri arasında da değerlendirilmektedir. Kaynaklarda verilen bilgilerden latife ile mizahın birbiriyle yakından ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak mizah-latife ilişkisinin boyutu ve niteliği tam olarak ortaya konulmamıştır. Bu nedenle bu ilişkinin doğru saptanabilmesi için sözü konusu özellikleri taşıyan eserlerin ayrıntılı olarak incelenmesi gerekir (Batislam 1997: 20).

Letâifnâmelerin çoğu mensur eserlerdir. Mensur olanlar eski nesir geleneğine uygun olarak derlenirler. Bazı mecmualarda ya da derkenarlarda tanınmış divan şairleriyle ilgili latifelere de yer verildiği görülür. Şairlerle ilgili bu latifeler anekdot olarak kabul edilir (Tuğluk 2009: 993-1006; Demirel 2010: 225-240). Eski Türk Edebiyatında bilinen ilk latife ya da letâifnâme örneği XIV-XV. yüzyıla Hatiboğlu'na aittir (Demirel 2010: 225). İlk örneklerden sayılabilecek bir diğer letâifnâme, XV. yüzyılın sonunda yaşamış olan Vahyî'nindir¹. Daha sonraki dönemlerde yazılan letâifnâmelerden bazıları şunlardır:

1- Nasuhi'nin Letâif'i. (XVI. yy. başları)

2- Lamiî'nin Mecmau'l-letâif'i: Bu letâifnâme bir fıkra derlemesidir. Letâif-i Lamiî ve Mecmau'l-letâif adlarıyla bilinir. Beş bölümden oluşan Lamiî'nin Mecmau'l-letâif'i'nde peygamberlerle, din ulularıyla, şairlerle, bilgin ve şeyhlerle, çeşitli mesleklerden kişilerle ilgili fıkralar yer alır. Özellikle Nasrettin Hoca fıkralarının bulunduğu en eski kaynak olması eserin değerini arttırmaktadır (Özkırımlı 1983: 794).

¹ İlk letâifnâme örneği konusunda farklı görüşler ve tahminler de vardır. Bu konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Tunca Kortantamer, Temmuzda Kar Satmak, Örnekleriyle Geçmişten Günümüze Türk Mizahı, Yayına hzl. Fatih Ülken-Şerife Yalçınkaya, Phoneix, Yay. Ankara 2007, s.17.

3- Zâtî'nin Letâif'i: Latifeler arasında önemli bir yere sahip olan Zâtî'nin Letâifnâmesi kimi latifelerle manzum parçaların bulunduğu bir eser olup "Lâtifehâ-yı Mevlâna Zâtî" başlığını taşımaktadır. Keşfi, Çakırcı Şeyhî, Feridî, Visâlî, Mihrî, Ferrûhî, Ahî gibi edebî ve Hadım Ali Paşa, İsa Paşa, Mehmed Şah Çelebi gibi tarihî kişilerle Zâtî arasındaki nükteleri içerir. Eserde yer alan nüktelerin bir kısmı oldukça kaba ve müstehcendir. Anı niteliği taşıyan ve sözü edilen kişilerle, yaşanan dönemle ilgili bilgiler veren eser dili bakımından önemlidir. Günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Eseri Mehmet Çavuşoğlu yayımlamıştır (Çavuşoğlu 1970-1977).

4- Bursalı Cinânî'nin Bedâiyü'l-âsâr'ı: III.Murad'ın emriyle yazılmıştır (Levend 1988: 156).

5- Hüsâm Şahraviyyü'l-Gülûgi'nin Harnâme'si: Kanunî adına yazılmıştır. Eserde eşekler hakkında hikâyeler anlatılır.

6- Azmî'nin Letâifnâme'si.

7- Yazarı bilinmeyen bir Raznâme: Eserde tanınmış kimseler hakkında tefe'üle dayanan hikâyeler, fıkralar, Kur'an'dan, Mesnevi'den Câmî ve Hâfız Divanlarından ve başka kitaplardan tefe'üller yer almaktadır.

8- Müneccimbaşı Derviş Ahmet Dede'nin Letâifnâme'si: Ubeyd-i Zekânî'nin Dilgüşa adlı eserinden çeviridir.

9- Ahmed-i Dâi'nin Mutayebât'ı: Başlı başına bir eser olmayıp sanatçının Türkçe Divanı'ndaki kıtalar arasından seçilmiş on iki mizahî kıtadan ibarettir. Dâi bu eserini Beyazıt'ın şehzâdesi Emir Süleyman'a sunmuştur.

10- Bahri'nin Mutayebât'ı: Manzum-mensur karışık bir eserdir.

11- Tokatlı Ebubekir Kâni'nin Letâif ve Hezliyâtı (Batislam 1997:39).

Bazı letâif mecmuaları ise basılmıştır. Basılmış letâif mecmualarına aşağıdaki örnekler verilebilir:

Letâif-i Kemal, İbrahim Kemal, 1873; Gencine-i Letâif, Faik Reşad, 1882; Külliyyat-ı Letâif, Faik Reşad, 1910; Mükemmel Hazine-i Letâif, Avanzâde Mehmed Süleyman, 1898; Hazine-i Letâif, 1885; Letâif, Şemsettin Sami, 1883-1884, 2 cilt; Letâif-i Fıkarât, Ahmed Fehmi, 1887; Letâif Cüzdanı, Avanzâde Mehmed Süleyman, 1899; Letâif Hazinesi, Karabet Palamutyan, 1897; Letâif-i Hoca Nasreddin Efendi, 1838.

Basılmış örneklerin yanı sıra çeşitli kütüphanelerde letâif yazmaları da vardır. Letâif kelimesi konu dışı eserlerde de isim olarak kullanılmıştır. Ahmet Mithat'ın 25 bölümlük hikâyeler serisi olan Letâif-i Rivayât (1871-1895) ile ilk mizah dergisi olan Letâif-i Asâr (1870) bunlardandır. Ayrıca Letâifnâmelerle ilgili yüksek lisans ve doktora düzeyinde yapılmış bazı tez çalışmaları da bulunmaktadır (Levend 1988: 156; Pala 1989: 313; Batislam 1997: 24).

Latifelerin divan edebiyatı döneminde çeşitli eserlerde farklı kullanım şekilleriyle karşılaşılır. Örneğin tezkirelerde latife başlığı altında anlatıma renk katmak

için şairlerin hayatıyla ilgili küçük mizahî hikâyelere yer verilmiştir. Bu tür latifeler duruma göre mizah, hiciv içerikli ya da bilgi verici olabilirler. Şairlerle ilgili değerlendirmeler latifelerle süslenmiş, şairlerden bazılarının “latife-gûy”luk özelliğine değinilmiştir. Latifeler aynı zamanda tezkirelerde istitrâd amaçlı olarak da kullanılmıştır (Seymen 2008: 11-12; Aça-Gökalp-Kocakaplan 2009: 316-317). Eski Türk Edebiyatında tezkirelerin yanı sıra eleştiri terminolojisi içinde de latife yer alır. Latifeleşmede genellikle karşıdaki kişiyi iğneleme, onu gülünç duruma düşürme, onunla eğlenme söz konusu olduğu için latifeyi kimi zaman eleştiri dairesinde düşünmek de mümkündür (Kılıç 2008: 154-155).

Mesnevilerde anlatıma zenginlik katmak için latife başlıklı farklı içeriklere sahip bölümlere yer verilmiştir. Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevisi'ndeki “Hikâye-i Latife” (Yeniterzi 2001: 154-156), Şeyh-i San'an Mesnevisi'ndeki “Latife” (Gürgendereli 2007: 177), Aynî'nin Sâkinâmesi'ndeki “Hikâye-i Latife Der-Tenfir-i Şarâb-ı Şûrî” (Arslan 2003: 232-235) başlıklı bölüm ile “Latife” başlıklı farklı içerikteki altı bölüm (Arslan 2003: 242-243; 261-263; 299-300; 324; 332; 335-336) bu tür latifelere örnek verilebilir. Keçecizâde İzzet Molla'nın Mihnet-Keşanındaki “Latife (Aynadaki Dost)” başlıklı bölüm (Ceylan-Yılmaz 2007: 27-29; Tüzin 2008: 40-48) de bu gruba dahil edilebilir.

Ayrıca divanlarda “Latife” başlıklı kasideler de vardır. Nevî'nin “Kaside-i Hazâniyye-i Latife”si (Tulum-Tanyeri 1977: 150-151, Erkal 2001:107-152), Gelibolulu Âli'nin “Kaside-i Latife Der-Mukâbil-i Şeyhü vü Âhi vü Kemâl Paşazâde”si (Aksoyak 1999:53-55), Bağdatlı Rûhî'nin “Kaside Berây-ı Letâif Güfte Şud” (Ak 2001: 152), “Velehu Berây-ı Letâif Güfte Şud” (Ak 2001: 155) ve “Velehu Berây-ı Letâif Güfte Şud”u (Ak 2001: 161) söz konusu kaside örneklerindedir. Bu tür kasidelerle ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır (Kurnaz 1997: 126-182; Batislam 1998:14-15).

Latife başlıklı kasideler dışında divanlarda latife başlıklı manzum örneklere rastlanır. Cinânî (XVI. yüzyıl) ile Diyarbakırlı Lebib (XVIII. yüzyıl) divanında manzum latife özelliği gösteren toplam on üç şiir bulunmaktadır (Okuyucu 1994: 160; Kadioğlu 2005: 260). Söz konusu şiirler daha çok mensur ya da manzum-mensur karışık mizah hikâyesi özelliği gösteren latifelerden farklıdır. Tamamen manzum örnekler olup biçim ve içerik açısından bilinen örneklerden ayrılırlar.

Manzum latifeler incelendiğinde şairlerin bu latifeleri belirli nedenlerle yazdığı, özellikle de şiirlerde ihsan ve caize talebiyle ilgili isteklerin yerine getirilmeyişinden şikâyetlerin ağır bastığı dikkati çeker. Bu durum şairlerin bazı kasidelerde, arz-ı hâllerde ya da şikâyet şiirlerinde olduğu gibi latife tarzı şiirleri de şikâyet ya da isteklerini dile getirmek amacıyla yazdıklarını düşündürmektedir. Söz konusu şiirlerde latife tarzının seçilmesinde muhtemelen şikâyet ve isteklerin daha kolay, şaka yollu ve karşıdaki kişiyi fazla rahatsız etmeyecek şekilde dile getirilmesi düşüncesinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Seçilen bu farklı biçim ve üslup şairin alışılmış kuralların dışına çıkmasını, değişikliğe gitmesini sağladığı gibi hitap edilen

kişinin olaya daha farklı yaklaşmasını sağlamada da rol oynamaktadır². Manzum latifelere Cinânî'nin "Latife-i Destâr" başlıklı aşağıdaki şiirini örnek verebiliriz:

Bize bir yâr-ı sâdık itdi va'de
Ki bir dülbend ide lutfından ihsân

Burup sarmakdadur bir iki gündür
Velî teslimine olmadı dermân

Didüm birine yârânuñ ki âyâ
Nedendür bâ'is-i te'hîr ü hırmân

Didi Rûm içre yokdur eyle tuhfe
Bulunmaga meger olmadı imkân

Anı tahsîl için şâh-ı cihândan
Diyâr-ı Hinde gitdi emr ü fermân

Yâhod aldı elinden tâzelerken
Uçurdu bâd-ı sarsar kaldı hayrân

Yâhîd anı komışdı hücresinde
Ugurladı giceyle düzd-i nâdân

Yâhîd gönderdi bir kimseyle anı
Çalup ol dahi benden oldu pinhân

² Manzum latifeler konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Batislam, H. Dilek, "Divanlardaki Manzum Latifeler", *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları, Festschrift In Honor Of Walter G. Andrews I*, Yayınlayanlar: Cemal Kafadar-Gönül A. Tekin, Yayına Hazırlayan: Mehmet Kalpaklı, 34/I, Ottoman Studies Foundation, Harvard Üniversitesi 2010, s.35-50.

Yâhûd düşdükde İstanbul'a âteş

Sitârum da tutuşdı oldı sûzân

Egerçi virdiler çok ihtimâli

Benüm zannum budur oldı peşîmân (Okuyucu 1994: 183)

Mizahî eserler arasında latifeyle birlikte anılan hezl içinse, konuyla ilgili bilgi veren kaynaklarda: “Lağv ve horâta eylemek manasınadır. Gerek kavle ve gerek fi’ilde olsun ve bu ciddin mukabilidir” (Mütercim Asım 1305: 382), “Şaka yapmak, gayr-ı ma’kul konuşup ciddi olmamak” (Sarı 1982: 1598), “Eğlence, alay, şaka, latife, meşhur ve yaygın bir nazımın vezni ve kafiyesi taklit edilmek suretiyle latife tarzında nazım yazma; bu tarzda yazılan nazım”(Devellioğlu 1986: 431), “Ağırbaşlı ve tanınmış bir eserin aynı biçimde yazılmış alaylı benzeri” (Akalin 1984: 135), “Alay, latife, şaka yollu yazılmış şiirler” (Pala 1989: 224), “Şaka, mizah, latife, alay ve eğlence”, “Ciddî fikirlerin mizahî bir anlatımla dile getirildiği edebî bir tür” (Durmuş 1998: 304), vb. karşılıklar verilmiştir. Kaynaklarda verilen çeşitli karşılıklardan anlaşıldığına göre hezl de tıpkı latife gibi “Şaka, alay ve eğlence” anlamlarının yanı sıra “Ünlü bir şiire aynı ölçü ve kafiyede, şaka ve alay yollu yazılmış nazire” anlamında da kullanılmaktadır (Dilçin 1983: 273). Tehzil de denilen bu tür nazire şiirlerde şair ya bir konuya mizahî bir özellik verir ya da ciddî şiirleri mizahî hale getirir. Daha çok ünlü gazel ve kasideleri konu alan tehzillerde, günün şartlarına uygun bir eleştiri de görülür. Tehzil bir kişi hakkında yazılabileceği gibi, bir kuruma ya da devlet düzenine yönelik bazı eleştirileri içerir tarzda da yazılabilir. Tehzilde şair biçim özellikleri bakımından değilse bile içerik ya da ele aldığı fikir bakımından özgürdür. Bir eleştirinin söz konusu olduğu tehzillerde, tehzil şairinin takma ad kullandığı ya da mahlasını kullanmadığı görülür. Tehzilde nazire yapılan şiirin aslına tamamıyla bağlı kalmak şart değildir. Şair, vezin ve kafiyeyi esas alarak kendi fikirleri doğrultusunda şiirin özünden ve söyleyiş biçiminden uzaklaşabilir (Levend 1984: 522; Pala 1989: 484).

Hezl Divan edebiyatına İran’dan geçmiştir. Fars edebiyatında genel olarak hicivle aynı anlamda kullanılan “Bir kimsenin kötülendiği, hakkında uygun olmayan şeylerin söylendiği şiir” ya da “ahlâk ve edebe aykırı söz” olarak tarif edilen hezle ilgili olarak Fars şairlerinin birbirinden farklı görüşleri vardır. Bizim edebiyatımızda “Birini yermek ve ona hak etmediği bir şeyi yakıştırmak üzere genel ahlâk kurallarını zorlayıcı tarzda söylenmiş sözler” hezl olarak kabul edilir. Bu anlamıyla hezl latife ile hiciv arasında bir yerde duruyor görünür. Hezle zarif bir nükte veya mazmun bulunur. Konu alaylı bir dille ele alınır. Amaç incitmek değildir. Bu özelliğiyle hicivden ayrılır, mübalağaya yer vermesi dolayısıyla hicve benzer. Hezllerin manzum olması kural olmakla birlikte kimi zaman nükte dolu bir söz ya da bir düzyazı da hezl özelliği taşıyabilir. Hezl, belli bir amacının olması ve kişileri hedef alarak gülünç duruma düşürmesi bakımından latifeden daha ağır, sövme ve müstehcenlikten uzak olduğu için de hicivden daha hafif mizahî bir türdür (Pala 1989: 224; Pala 1998: 305-306).

Latife ile benzer bir anlam taşıyan hezl, genellikle alaya alma, gülünç hâle getirme biçiminde açıklanmaktadır. Şemsettin Sami Kamus-ı Türkî’de; “Latife ile hezl

arasında fark vardır. Latife güzel ve zarif söz olmakla beraber terbiye dahilindedir. Hezl ise az çok açık ve bî-edebâne olur” (Şemsettin Sami 1318: 1241) diyerek hezl ile latife arasındaki farkı belirtmiştir.

Latife ve nükte kimseyi incitmeme ve zarafeti ön planda tutmaları bakımından hezlden ayrılırlar. Nasihatnâme türü eserlerde (Hayriyye, Lutfiyye) hezl ve mizahın olumsuz yönlerine değinilmesinden hezlin çok rağbet edilecek bir tür olmadığı anlaşılrsa da divan şairlerinin çoğu bu türde eser vermekten kaçınmamışlardır (Pala 1998: 305).

Hezl benzer özellik taşıyan mizah ve hiciv ağırlıklı diğer bazı türlerle karıştırılmıştır. Bunun nedeni türler arasındaki benzerliklerdir. Çünkü şakacılık, alaya alma, ahlâka ve edebe aykırı olma vb. bazı özellikler söz konusu türlerin ortak özellikleridir. Konuyla ilgili çalışmalarda hezl “alay ederek küçük düşürme” olarak tanımlanmış; bir alt basamağı sataşma ve taşlama anlamı verilen ta‘riz; üst basamağı ise, zem (kınama), hiciv (yergi), şetm ve kadh (sövgü) olarak sıralanmıştır (Pala 1998: 306).

Divan şiirinde, ince bir nükteye ve alaycılığa dayanması gereken hezlin sınırları genellikle aşılmış, kaba şakaya, sövgüye gidildiği de olmuştur. Bu nedenle benzer özellikler gösteren ürünler çoğunlukla hiciv ve hezl başlığı altında verilmişlerdir. Aslında divan edebiyatının mizahî ürünleri arasında yer alan latife, hezl, mülatafa, mutayebe, hiciv, tehzil vb. birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamıştır. Hezl nitelikli bir şiir yazmak bir anlamda başkalarıyla alay etmek ve onları incitmek sayılacağından pek kabul görmemiştir. Bu tarz şiirler özellikle Tanzimat’tan sonra yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Özkırımlı 1987: 630; TDEA 1981: 213).

Hezlâmiz kıtalar ve beyitler içinde zarif bir nükteyi güzel bir mazmunu içeren örnekler bulunmakla birlikte, bu tür eserler genellikle hicivle karışıktır. Hezlâmiz kıtalara Nef’î’nin çağdaşı Mantukî’nin yazdığı kıta örnek verilebilir. Mantukî;

“Şam’da bilmediler kıymetimi

Hicret ittim Halebü’ş-şehbâ’ya

Harların çifte-i iz’âcından

İltica eyledim öküz Paşa’ya” demiştir. Salihîye’de Selimiye Medresesi’nde müderrisken Mantukî, görevi elinden alındığı için Halep’e gitmiş ve orada bulunan Serdar Öküz Mehmet Paşa’ya iltica etmiştir. Yukarıdaki kıta bu olay dolayısıyla yazılmıştır.

Hezle yönelik manzumeler mesnevi, gazel, kaside vb. şekillerde yazılırlar. Bazı divanlarda, yazma mecmualarda ve hezliyât adı verilen eserlerde bulunur. Aşağıdaki örnek mesnevi tarzında yazılmış mizahî bir manzumedendir:

Râviyân-ı rivâyet-i kehle

Nâkilân-ı hikâyet-i kehle

İttiler kehleler hikâyetini

Kıldılar bitlerin rivâyetini

Var idi bir harif-i kehle-nisâr

Halkı itmişti kehlesi bîzâr

Yürüse yolda kehleden her an

Kehkeşan resmin eyler idi ‘ıyan

Sînesi âsman idi gûya

Bitleri ahteran idi gûya

Kendi bahr-ı muhit-i herzeğî

Rîk-i bahr-ı muhît kehleleri

Kimi zaman divan şairleri başka şairlerin gazel veya kasidelerini tahmis veya tesdis ederek ya da müstezat haline getirerek hezlâmiz manzumeler de yazmışlardır (Levend 1984: 523-524).

Nev‘izâde Atayî, Bahayî-i Küfrî, Hevayî, Kâni ve Sürûrî hezliyâtları bilinen şair ve yazarlardandır. Divan edebiyatında özellikle Hevâyî ve Sürûrî hezliyâtlarıyla tanınmıştır (Levend 1988: 154; Pala 1989: 225, 353).

Kaynakların verdiği bilgileri değerlendirerek latife ile hezlin mizahî eserler arasında ele alınmaları gerektiğini söyleyebiliriz. Ancak her zaman olmasa da kimi zaman bu eserlerde de hiciv üslubuna yaklaşıldığını kaba şakalara ve eleştirilere yönelik ifadelerin yer aldığını görmek mümkündür.

SONUÇ

Latife denilince daha çok mensur, mizahî, gülünç hikâyeler ya da şakalar akla gelmektedir. Letâifnâme adı verilen eserlerde de genellikle bu tür mensur örnekler bulunmaktadır. Mensur latife örneklerinin yanı sıra divanlarda çeşitli nazım şekilleriyle yazılmış manzum latifeler de vardır. Bu tür latifeler içerik olarak yer yer mensur latifelerle benzerlik gösterse de biçimsel özellikleri bakımından mensur latifelerden farklıdır. Manzum latifelerin örnekleri çeşitlidir. Divanlarda, mecmualarda ve bazı mesnevilerde latife başlığı altında görülen manzum latifeler küçük manzumelerdir. Manzum latifeler şairlerin yardım ve bağış beklentilerini, dostlarıyla ya da çevrelerindeki kimi insanlarla olan şakalaşmalarını, dönemin ve şairin bazı konulara bakış açısını yansıtmaları bakımından incelenmeye değer örneklerdir. Ayrıca manzum latifeler caize geleneğinin özelliklerini, devlet adamlarıyla şairlerin ilişkilerini, şairlerin şikâyetlerini, latifelerden yararlanma biçimlerini, latifelerin diğer türlerle bağlantısını, arz-ı hâl ve şikâyet şairleriyle olan benzerliklerini göstermesi nedeniyle de önemlidir.

Şüphesiz sıraladığımız bu özellikleri, içerikleri, dil ve anlatımlarıyla divanlardaki manzum latifelerin incelenmesi edebiyat ve kültür tarihine katkıda bulunacaktır. Divanlarda çeşitli nazım şekilleriyle yazılmış manzum latifeler dışında kaside nazım şekliyle yazılmış latife örnekleri de yer alır.

Hezl kaynaklarda verilen bilgilere göre sınırları tam olarak çizilmese de latife ile hiciv arasında bir yerde görülmektedir. Latifede şaka hezde daha çok alay ve incitme ön plana çıkmaktadır. Latifede hoşluk ve güzelliğe dikkat edilmekte hezde ise bu her zaman mümkün olmamaktadır. Her iki tür de mizah ürünleri içerisinde değerlendirilmekte birlikte hem latifede hem de hezde yer yer hicve yaklaşan örneklerin bulunduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Kaynaklar iki türü birbirinden ayırmaya çalışmışsa da benzer özellikler taşıdıkları için bu ayrımın çok da belirgin olmadığı fark edilmektedir.

Divan şairlerinin latife ve hezl özelliği gösteren eserleri incelendiğinde bu türlerin özellikleri örneklerden yola çıkılarak daha sağlıklı biçimde tespit edilecektir. Latife ve hezl konulu bağımsız eserlerin yanı sıra divanlarda da bu türlerin çeşitli nazım şekilleriyle yazılmış örnekleri vardır. Latifelerin hem manzum hem de mensur örnekleri varken hezlin daha çok manzum örneği görülür. Hezle birlikte bir çeşit mizahî nazire olarak kabul edebileceğimiz tehzil türü de ayrıca değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak, latife ve hezl konulu müstakil eserlerin yanı sıra divanlardaki farklı biçim ve içerikte yazılmış latife ya da hezl şiirlerinin de bu türün özelliklerinin daha iyi belirlenebilmesi için incelenmeye değer olduklarını söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

Aça, Mehmet; Gökalp, Haluk; Kocakaplan, İsa, (2009), *Başlangıcından Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, Kriter Yay. İstanbul.

Ahmet Vefik Paşa, (1306), *Lehçe-i Osmanî*, İstanbul.

Ak, Coşkun, (2001), *Bağdatlı Rûhî Dîvânı, Karşılaştırmalı Metin*, C.I-II, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.

Akalın, L. Sami, (1984), *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Varlık Yay. 6. Basım, İstanbul.

Aksoyak, İ.Hakkı, (1999), *Gelibolulu Âlî ve Divanlarının Tenkitli Metni*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ali Seydi, (1330), *Resimli Kamûs-ı Osmanî*, İstanbul.

Altunel, İbrahim, (2003), “Latife” mad., *DİA*, C.XXVII, Ankara, s.109-110.

Ambros, Edith Gülçin, (2009), “Gülme, Güldürme ve Gülmüş Düşürme Gereksinimlerinden Doğan Türler ve Osmanlı Edebiyatında İroni”, *Nazımdan Nesire Edebî Türler, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4*, (Hazırlayanlar: Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım), Turkuaz Yay. İstanbul, s.64-85.

Ana Britannica, (1989), “Letâifname” mad. Ana Yay. C.XIV, İstanbul, s.424.

Aynî, *Sâkînâme*, (2003), (Hazırlayan: Mehmet Arslan), Kitabevi, İstanbul.

Bağdatlı Rûhî, (1287), *Külliyât-ı Eş'âr-ı Rûhî-i Bağdâdî*, İstanbul.

Batıslam, H. Dilek, (1997), *Kânî'nin Mensur Letâifnâmesi ve Hezliyyâtı*, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Batıslam, H. Dilek, (1998), “Bağdatlı Rûhî'nin Mektup Tarzında Yazılmış Bir Kasidesi”, *Dergâh*, S.102-103, İstanbul, Ağustos-Eylül, s.14-15.

Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevisi, (2001), (Hazırlayan: Emine Yeniterzi), Kitabevi, İstanbul.

Çavuşoğlu, Mehmed, (1970), “Zâtî'nin Letâyifi”, *İstanbul Üniversitesi TDED.*, C.XVII, Ağustos, s.1-51.

Çavuşoğlu, Mehmed, (1977), “Zâtî'nin Letâyifi II”, *İstanbul Üniversitesi TDED.*, C.XXII, Ağustos, s.113-161.

Demirel, Şenel, (2010), “Eski Türk Edebiyatında Letâifnâmeler ve Bir Yazma Eserin Der-Kenarındaki Latifeler”, *Adıyaman Üniversitesi Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu*, (15-16 Mayıs 2009), Adıyaman Üniversitesi Yay. No:3, Ankara, s.225-240.

Devellioğlu, Ferit, (1986), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 7. Baskı,

Aydın Kitabevi, Ankara.

Dilçin, Cem, (1983), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK. Yay. Ankara.

Diyarbakırlı Lebîb Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvanı, (2005), (Hazırlayan: İdris Kadioğlu), Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Yay. Malatya.

Durmuş, İsmail, (1998), “Hezl” mad. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, s.304.

Erkal, Abdülkadir, (2001), “Divan Edebiyatında Hazaniyye ve Nev‘î’nin Hazaniyye-i Latife” İsimli Kasidesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 18, Erzurum, s.107-152.

Hazâna Sürgün Bahâr, Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr, (2005), (Hazırlayanlar: Ömür Ceylan-Ozan Yılmaz), Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul.

Keçecizâde İzzet Molla, *Mihnet Keşan*, (2007), (Hazırlayanlar: Ömür Ceylan-Ozan Yılmaz), Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul.

Kılıç, Zülküf, (2008), “Klâsik Türk Edebiyatında Eleştiri Terminolojisi”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.I, S.I, Adıyaman, s.151-160.

Kortantamer, Tunca, (2007), *Temmuzda Kar Satmak*, Örnekleriyle Geçmişten Günümüze Türk Mizahı, Yayıma Hazırlayanlar: Fatih Ülken-Şerife Yalçınkaya, Phoneix, Yay. Ankara.

Kurnaz, Cemal, (1997), “Rûhî’nin Dostaları”, *Divan Edebiyatı Yazıları*, Akçağ Yay. Ankara, s.126-182.

Kutlu, Mustafa, (1986), “Letâif-Letâifnâme” mad., *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. VI, Dergâh Yay. İstanbul, s.81.

Levend, Ağâh Sırrı, (1984), *Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar)*, 4. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Levend, Ağâh Sırrı, (1988), *Türk Edebiyatı Tarihi, Giriş*, TTK. Yay. 3. Bas. TTK. Bas. C.I, Ankara.

Mermer, Ahmet; Alıcı, Lütfi vd. (2007), *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, 2. Baskı, Akçağ Yay. Ankara. s. 404-407.

Muallim Naci, (1987), *Lugat-ı Naci*, Çağrı Yay. İstanbul.

Mütercim Asım, (1305), *Okyanusü'l Basît Fi-Tercümeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, C.III, Matbaatü'l-Osmaniyye, İstanbul.

Nev‘î Dîvanı, (1977), (Tenkidli Basım), (Hazırlayanlar: Mertol Tulum, M.Ali Tanyeri), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. İstanbul.

Okuyucu, Cihan, (1994), *Cinâni, Hayâtı, Eserleri, Dîvanının Tenkidli Metni*, AKDITYK. TDK. Yay. Ankara.

Özkırmımlı, Atilla, (1983), “Letâif” mad., *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.III, Cem Yay. İstanbul, s.794.

Özkırmımlı, Atilla, (1987), “Hezl” mad. *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.III, Cem Yayınevi, İstanbul, s.630.

Pala, İskender, (1989), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, C.I- II, Akçağ Yay. 2. Baskı, Ankara.

Pala, İskender, (1998), “Hezl” mad. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, s.305.

Sarı, Mevlüt, (1982), *El-Mevarid, Arapça-Türkçe Lügat*, Bahar Yay. İstanbul.

Seymen, Emine, (2008), *Sehî Bey ve Latîfî Tezkirelerinde İstitrâd*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Şemsettin Sami, (1318), *Kamus-ı Türkî*, İstanbul.

Şeyh-i Sanan Mesnevisi, (2007), (Hazırlayan: Müberra Gürgendereli), Kitabevi, İstanbul.

Tuğlacı, Pars, (1972), *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, Pars Yay. C.IV, 1. Bas. İstanbul.

Tuğluk, Halil İbrahim, (2009), “Bir Mecmuada Bâkî, Nev‘î (Yahya) Ve Nef‘î İle İlgili Bazı Latifeler”, *Turkish Studies, Türkoloji Araştırmaları, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/2, Winter, s. 993-1006.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (TDEA), (1981), “Hezl, hezel” mad. C.IV, Dergâh Yayınları, İstanbul, s.213.

Tüzin, Derya, (2008), *Sürgün Yolunda Bir Yenileşme Serüveni Mihnet-Keşan*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

